

O NOUĂ EDIȚIE A LUI MENANDRU *)

DE

N. I. ȘTEFĂNESCU

După partea I, cuprinzând opera lui Menandru, cită s-a putut constitui în acțiune dramatică pe baza unor însemnate «reliquiae» transmise în papiri și pergamente începând din 1905, și pe care Körte a publicat-o în a treia ediție (K³) în 1938, apare acum partea a II-a în a doua ediție — prima în 1953 — cu un «aditamentum praefationis» de Andreas Thierfelder din Mainz, 1958.

Pentru prima parte se încetățenise termenul «reliquiae», pentru a doua acela de «fragmenta», acum apar în continuare cu primul titlu, deși sînt multe fragmente care nu se pot încadra într-o acțiune dramatică. Prima parte are istoricul ei, care începe cu descoperirea, în 1905, a papirilor menandrieni la Cairo de către Gustave Lefébure. Dar și fragmentele și excerptele din diferite opere literare își au un istoric al lor. Pe măsură ce acestea cresc în volum și se pot constitui într-o acțiune dramatică trec în partea I, cum a făcut Körte, în a treia ediție, cu *Theophorumene*.

Lucrarea lui Körte se întemeiază pe cercetări proprii asupra papirilor din Cairo ca și asupra pergamentelor și fragmentelor extrase din diferite opere literare, prezentate acum, după o amănunțită aprofundare critică, la care au contribuit numeroși învățați din diferite părți ale lumii, într-o ordine științifică, pentru a servi în viitor unor mai adînci studii ale comediei noi atice și în special ale lui Menandru, cel mai de seamă reprezentant al ei.

Voi prezenta mai întîi opera lui Körte în linii mari, apoi voi reveni asupra cîtorva probleme în cadrul fiecărei grupe de fragmente. Lucrarea începe cu *testimonia* privitoare la originea, părinții, viața, moartea, monumentele și portretele poetului. Urmează *didascalica* (izvoare privitoare la desfășurarea activității poetului și, mai ales, la succesele obținute), *iudicia* (aprecieri asupra valorii operei, așa cum apar în antichitate la scriitorii, gramatici, comentatori, pînă tîrziu în epoca bizantină), în fine, ultimele știri privitoare la traduceri latinești, diferite epigrame literare și inscripții, încheind cu inscripția pe soclul hermei descoperite la Roma (IG XIV 1183), fără cap, din sec. II al e.n. Conchide apoi că bizantinii l-au avut pînă la începutul sec. VII. După aceea nu s-a păstrat decît în fragmente, cu toate că e citat în cataloage. Bizantinii de după sec. VII nu l-au mai citit, îndeosebi nu-l mai cunosc decît din citațiuni, nici Tzetzes, nici Eustathius.

*) Menander reliquiae. Edidit Alfredus Koerte, Pars II (I 1953; II 1959), Leipzig, Teubner.

Fragmentele propriu-zise au un istoric foarte interesant. După excerptele lui Hugo Grotius, publicate la Paris în 1616, urmate de lucrarea lui Ioannes Clericus, *Menandri et Philemonis reliquiae*, publicată la Amsterdam în 1709, a tipărit și Peter Burmann, după Clericus, o lucrare: *Emendationes in Menandri et Philemonis reliquias*, după însărcinarea lui Richard Bentley, care figura cu pseudonimul «Phileleutherus Lipsiensis».

Bentley a îndreptat greșelile lui Clericus, intervenind în text.

A trebuit să treacă mai mult de un secol pentru ca, abia în 1823, August Meineke să publice *Menandri et Philemonis reliquiae*, care au stîrnit admirația lui Goethe pentru opera lui Menandru, cunoscut abia din mențiunile indirecte din literatura latină.

Lucrarea lui Meineke a pus în lumină valoarea lui Menandru atît pentru literatura universală, cît și ca prezentare unică a limbii eline, privită stilistic, pornind de la limbajul omului simplu și ridicîndu-se pînă la exprimarea omului cult de la începutul epocii elenistice.

A doua ediție a lui Meineke din 1841 — *Fragmenta Comicorum Graecorum* — cuprinde în vol. IV, p. 1—374, pe Menandru, iar mai tîrziu în «editio minor», vol. III, p. 867—1066.

Aceste trei ediții au prezentat pe Menandru și pe ceilalți autori ai comediei vechi, medii și noi, pînă ce, în 1888, Theodor Kock a publicat opera lui în 3 volume: *Comicorum Atticorum Fragmenta* (CAF), în care vol. III, p. 1—272, cuprinde 1130 de numere cu fragmente menandriene, după «editio minor» a lui Meineke, cu puține corectări. Opera a găsit un critic de valoare în persoana lui August Nauck, care a pus la punct textul în revista *Mélanges Gréco-Romains*, vol. VI, publicată la Petrograd în 1892. În fine opera a fost supusă unei noi critici de către Heinrich Herwerden în *Collectanea critica*, lucrare apărută la Leiden, în Olanda, în 1903.

În 1896 a mai publicat o critică la vol. II al ediției lui Kock și Friedrich Blaydes, dar intervenția acestuia în text fiind prea îndrăzneță, ediția lui Kock a rămas singura prezentare valoroasă pînă ce a găsit în Georg Kaibel un critic scrupulos care a adus notele cele mai prețioase pe care Körte le-a folosit în ediția sa.

Toate aceste ediții se întemeiază, în primul rînd, în afară de cîteva fragmente citate de autorii tîrzii ca Aristaenetos, Aelianus, Theophylactos Simocattes, pe munca de minuțios culegător din operele multor scriitori a lui Ioannes Stobaeus (sec. V e.n.), care a adunat într-un *Florilegium* peste 330 de fragmente din Menandru. Acestea au fost cercetate cu amănunțel de Curt Wachsmuth și Otto Hense. Ei au publicat cartea a III-a din vol. al III-lea al lui Stobaeus în 1894, apoi prima parte din cartea a IV-a a vol. al IV-lea în 1909 și în fine partea a doua din cartea a IV-a din vol. al V-lea în 1912, la Berlin — Weidmann. Aceste lucrări sînt pînă astăzi un solid teren de cercetare și pe el se întemeiază și Körte, ajutat și de ediția lexiconului atribuit lui Suidas, publicat de Ada Adler la Teubner, între 1928—1935. Cu acest prilej aflăm că un scriitor Suidas n-a existat, căci ἡ Σοῦδα e numai titlul lexiconului, cum a învederat Franz Dölger într-o comunicare la Academia din München, în 1936¹. La aceeași concluzie ajunsese și Ada Adler, dar a continuat cu citarea numelui. Körte nu-i mai urmează exemplul, ci face citațiuni cu prescurtarea: *Sud*. El mai folosește noile ediții Teubner ale lui Plutarh, precum și operele lui Clement Alexandrinul după Otto Stählin.

Pentru studiul gnomologiilor s-a așteptat apariția operii lui Anton Elter începută încă din 1894, dar lucrarea, fiind prea vastă, n-a văzut lumina tiparului. Numai notele transmise de Elter lui Otto Hense au apărut în părțile alese de acesta din Stobaeus și în cîteva articole publicate în reviste filologice. Din «eclogele» lui Maximus Confessor și din *Melissa* lui Antonius Monachus, folosite din plin de Meineke și Kock, Körte nu extrage decît foarte puțin și cu multă prudență, deoarece Wilhelm Meyer din Speyer dovedise că cele mai multe citațiuni sînt copiate

¹ P. VIII în notă. Körte nu dă sensul cuvîntului ἡ Σοῦδα, dar îl compară cu Πέπλος din Aristotel, cu Δειμών de Pamphilos și cu *Silvae* de Statius.

după Stobaeus cu neîndreptățiite corectări și adaosuri. Deci numai versurile care se pot sprijini pe autoritatea lui Stobaeus pot fi atribuite lui Menandru.

De asemenea Körte folosește foarte prudent așa-numita Σύγκρισις Μενάνδρου καὶ Φιλιστίωνος, deoarece August Nauck a dovedit că greșit Kock, urmînd pe Ianus Rutgers, îndreptase titlul, înlocuind numele lui Philistion prin acela al lui Philemon, rivalul lui Menandru. La început această σύγκρισις conținea cel mult 300 de versuri, dar ulterior numărul lor a crescut prin adaosuri din versuri de Menandru, culese din Stobaeus, dar și acestea cu multe prelucrări care le-au stricat.

Cît privește colecția intitulată Γνώμαι μονόστιχοι Μενάνδρου publicată de Meineke în prima sa ediție după mai multe codice, Körte nu o reeditează, deși recunoaște că sînt multe versuri menandriene printre ele. E nevoie de o cercetare care să scoată la iveală pe cele autentice. Meineke a publicat mai întîi 685 de γνώμαι, la care în ediția a II-a și a III-a a mai adăugat 73, urcînd numărul lor la cel de 758. Kock nu le-a tipărit în ediția sa, deoarece critica se pronunțase că imensa lor majoritate nu se poate atribui lui Menandru.

În schimb, Körte folosește cele 23 de fragmente publicate de Ioan Demianczuk la Cra-covia, în 1912, într-un *Supplementum comicum*. Dintre acestea, 15 se datoresc lexiconului lui Photios — după prima parte tipărită de Reitzenstein încă din 1907, la Teubner.

Corpul propriu-zis al lucrării, cu excepția fragmentelor ce aparțin comediilor din prima parte unde au fost încadrate, este prezentat cu subdiviziunile cunoscute din ediția lui Kock, însă ordinea lor este refăcută pe baza noilor studii și după o logică mai firească pentru o astfel de operă.

Partea I cuprinde fragmente din piesele cunoscute, în ordinea alfabetică a titlurilor, de la Ἄγροικος (Bădăranul), la Ὑποπόδης (Fricosul), în total 461 de fragmente. Unele sînt menționate numai cu titlul, deoarece nu s-au transmis fragmente din ele: Ἄγροικος, Ἄλιεις, Ἀνεχώμενος, Ἀχαιοί, Ἀὐτὸν πενθῶν, Νέμεσις, Χρηστή.

Partea a II-a cuprinde fragmente incerte (adela dramata) cu numere de la 462—931. Körte le subdivide după Stobaeus (eclogae, la Hense), indiferent de întindere. La Stobaeus s-au păstrat cele mai numeroase fragmente fără titlu de comedie (191), dar ordonate pe materii; despre părinți și copii, despre soartă, despre sclavi și stăpîni, despre vin, bogății, sărăcie, despre căsnicie, despre prietenie, despre virtuți și vicii, despre viață și moarte (462—652). Urmează versuri și frînturi de versuri în ordinea alfabetică a autorilor din care au fost desprinse (652^a-809). În fine urmează glosele în ordinea alfabetică a cuvintelor (frg. 810—931).

Discutabile și neautentice (*amphisbetesima*, *pseudepigrapha*) sînt puține: 932-949. Un singur *nothos*: 950.

Opera lui Körte capătă o valoare deosebită prin contribuția elevului său Andreas Thierfelder, notat Th., atît în cursul ei, cît mai cu seamă prin cele două «addenda» la partea I și a II-a. Prin aceasta, lucrarea rămîne o carte de căpătîi pentru oricine se ocupă cu studiul lui Menandru.

Indicele care urmează, referitor la ambele părți, «sigla, tituli fabularum, Dei Heroes fasti, nomina virorum et mulierum, nomina geographica et ethnica» și mai ales, «index verborum», alcătuiesc un aparat permanent, ajutător pentru studiile viitoare, fie pentru Δύσκολος de curînd descoperit, fie pentru alte fragmente pe care soarta și hărnicia filologilor le-ar putea prezenta iuhitorilor de cultură și literatură elenică.

În fine lucrarea se încheie cu «comparatio numerorum», tabloul în care se vede paralel, numărul fiecărui frg. la Kock și Körte, cum și cel care arată numerele Supl. lui Demianczuk și Körte.

Sînt multe contribuțiile științifice ale acestei ediții față de toate cele anterioare. Aflăm știri noi chiar de la primul titlu. Se știa că Menandru a scris două comedii cu același titlu, Ἄδελφοί A' și Ἄδ. B' din nota la frg. 10: κοινὰ τὰ τῶν φιλῶν schol. Plat. Phaedr. 279 cu

lemma: Μένανδρος ἐν Ἀδελφοῖς Β'. Cea dintâi a fost prelucrată de Plautus în *Stichus*, iar a doua de Terentius în *Adelphoe* (cf. vs. 804). Acum aflăm, după studiile lui Webster, Manchester, 1950, că s-ar putea ca Ἀδελφοί Α' să fi fost ulterior prezentată cu uşoare modificări cu titlul Φιλᾶδελφοί, iar Ἀδ. Β' este identică cu Ὅμοπάτριοι, căci Stobaeus citează din aceasta versul 301 (361): ἄπας ἐρυθρῶν χρηστὸς εἶναι μοι δοκεῖ (cine roşeşte îmi arată că e sincer; cf. Ter., *Ad.* 643: *erubuit, salva res est*). Frg. 13 Kock e trecut de Körte la Ἀδελφοί Α' cu nr. 1. Pe lângă argumente bizuite pe atestări, el se mai întemeiază şi pe analiza cuprinsului. În cele 4 versuri cineva salută pămintul strămoşesc, după o călătorie îndelungată, dar *in Adelphis a Terentio expressis nemo e longo itinere maritimo redit sed in Stichis Plautinae exemplari revertuntur duo fratres e diuturna navigatione, quorum alter gaudio exsultat, v. Stich. 402 sqq. et 523 sq.* Deci aparţine la Ἀδ. Α' prelucrat de Plautus. Th. în «addenda» la frg. 1 menţionează părerea lui Kauer după care versul 4 — τὸ γὰρ τρέφον με τοῦτ' ἐγὼ κρίνω θεόν = mon. 490, convine unui sclav, cf. *Stichus* 649, unde vorbeşte sclavul Sagarinus, iar H. Lucas a opinat că ῥῆσις din pap. Didotiana (în partea I) ar aparţine de asemenea la Ἀδελφοί Α'.

În schimb nu se poate spune acelaşi lucru despre Ἐπικλήρος Α' şi Β', căci nu s-a putut stabili dacă sînt două comedii cu subiect deosebit, ca Ἀδελφοί Α' şi Β', sau e una şi aceeaşi în două ediţii. Nu se ştie nici care dintre ele a fost mai bine apreciată, ba încă în catalogul comediilor alese ale lui Menandru sînt menţionate amîndouă. Titlul apare la mulţi autori ai comediei noi şi Caecilius Statius a lucrat una cu acelaşi titlu (Ribbeck CRF⁴ 46 şi Webster, *Men. Stud.*, 1950, p. 97 şi 146). Δύσκολος e prezentat în 10 frg. Körte a stabilit că primul rol îl avea Knemon, iar nu Smicrines, cum se credea după interpretarea lui Misopogon de Iulian Apostatul, căci după Choricus (32, 73) Knemon e tipul morocînosului — mizantrop, iar Smicrines al sfgicitului. Primul frg. este pronunţat de Pan care ţine prologul. Numai două fragmente nu se găsesc în papyrus Bodmeriana, 123 şi 124. Primul frg. e probabil că aparţine comediei Ἵμνις (frg. 410, la Kock 476), al doilea e adresat lui Knemon de un personaj liber: «nefericitule, de ce nu dormi?» şi era pus în legătură cu frg. 9 din *Misoumenos*. Aici cred că aparţine şi frg. 677 (898) Βούλει τι Κνήμων; εἰπέ μοι. Se adresează un personaj de aceeaşi vîrstă, probabil Callipides, care înfăţişează caracterul opus lui Knemon.

Θυρωρός (Portarul) e reprezentat prin două frg. la Körte: 208, 209 (5 Demianczuk, 923 Kock printre «incerta»). Wilamowitz a dovedit că ele aparţin aceleiaşi scene. Cele 9 versuri, tetrametre trohaice, s-au transmis prin Photios, p. 108, 5. E vorba despre un tînăr dăscălit pe rînd de tatăl, de mama, de mătuşa sa şi în fine de bunică-sa. El nu răspunde, ci aprobă numai din cap, dar pe urmă ştie el ce face! Această lămurire asupra subiectului comediei fusese menţionată de Meineke şi reproduşă de Kock. Körte n-a transcris această observaţie aici, căci fusese menţionată în partea I, p. 146. La Ἰέρεια face un studiu mai amănunţit asupra subiectului. O femeie se dedicase, cu 18 ani înainte, cultului zeiţei Cybele şi pentru aceasta fusese repudiată de soţul ei. Ea a născut, după repudiere, doi copii gemeni, o fată şi un băiat care trebuie să sufere năpăstuirea înstrăinării pînă ce, prin acţiunea unui sclav isteţ dar bun la inimă, lucrurile iau o cale bună. Bătrînul îşi recunoaşte copiii, leagă din nou căsnicia cu soţia repudiată şi totul se încheie cu trei nunţi. Pentru text Körte trimite la prima parte, p. 146 şi urm., unde acţiunea e expusă în 90 versuri ale Pap. Oxyrh. 1235 în Περὶοχαλ τῶν Μενάνδρου δραμάτων ale unui gramatic, Sellios. Cele 7 versuri ale frg. 210 (245) cuprind o satiră a credinţei în zei şi e adresată unei femei, Rhode, care apare şi în frg. 592 (546 K) pe care Körte îl trece printre «incerta» contra lui Kuiper (în *Mnemosyne*³, VIII, 1940) 292 şi urm., care-l ataşează la Ἰέρεια tocmai pentru că numele de Rhode nu mai apare în alte fragmente. Nu s-a stabilit convingerea în nici o parte, dar după tonul vorbirii din frg. 592, înţelegem că versurile sînt în graiul stăpînului casei.

La Ἰμβριοι se aduc noi contribuții față de prima parte, îndeosebi cu privire la acțiunea dramatică, pe baza interpretării aceluiași papir 1235. De aici se desprinde chiar începutul comediei. Doi prieteni săraci se hotărăsc să ducă o viață comună, se retrag în insula Imbros, se însoară cu două surori gemene și au un avut comun. Cu munca lor ei ajung să se instărească. Pentru restul subiectului un izvor prețuit este «Imbrii» lui Caecilius Statius (Ribbeck CRF³ 59 sq.), care e aproape sigur că a urmat pe Menandru.

Κερόφαλος (*Reticulus*, o rețea de ținut părul, totodată o podoabă) este una din cele mai apreciate comedii și care a format obiectul unor discuții foarte aprinse și îndelungate. Nici Körte și nici Th. nu formulează vreo ipoteză cu privire la acțiunea dramatică din care să se înțeleagă cel puțin titlul. Deoarece κερόφαλος era purtat nu numai de femei, ci și de tineri afemeiați, e probabil că unui tânăr, care a petrecut cu o fată, aceasta i-a smuls de pe cap rețeaua și a păstrat-o, lăsând-o apoi printre lucrurile cu care a fost expus copilul care s-a născut din legătura lor. Acest lucru se poate admite prin comparație cu multe comedii menandriene, în care fata siluită rămîne cu un incl sau alt obiect pentru ca mai târziu să se facă recunoașterea copilului (ἀναγνωρισμός), ca în Heros (vs. 85 și urm.), Epitrepontes (vs. 275 și urm.) etc.

Bruno Snell, care a publicat pap. socotit ca frg. inc. 951 la începutul notelor adause la partea I, a emis părerea că s-ar putea să aparțină la Kekryphalos, întemeindu-se pe schol. Plat. Clitoph. 407 A: ἀπὸ μηχανῆς θεὸς ἀπεφάνης, despre arătările neașteptate spre binele și salvarea unui personaj. . . Menandru în Theophorumene (frg. 5), și în „Kekryphalos“ (frg. 951, 12). Am convingerea că Bruno Snell are dreptate, mai ales că ultimul vs. al papirului (42) se poate uni cu primul vs. al frg. 238: παρὰ [τοῖς γυναικονόμοις]. De altfel în Theophorumene personajul principal, fata stăpînită de puterea zeiței Cybele (Inspirata), se plînge că și-a pierdut darul profetic primit de la o zeiță feminină din cauza dragostei cu un tânăr. Se presupune că fericirea ei revine tocmai pentru credința în această dragoste, care se verifică prin fapte petrecute în acțiunea dramatică însăși, iar nu prin intervenția neașteptată a unei divinități bărbătești care să-i aducă salvarea independent de această acțiune. De altfel și acțiunea și personajele sînt cu totul deosebite în cele două piese. În frg. inc. 951 (Hamburg. 656 Snell) apar patru personaje: *Moschion*, un tânăr, *Parmenon* un sclav, *Doris* o tînără slujnică, și *Dorkion*. Acest nume apare în Terențiu, *Phorm.*, 152 ca *ancilla*, în Askl. Anthol. Pal. 12, 161 ca *meretrix*. Aceasta locuiește într-o casă, să zicem în dreapta scenei, despărțită printr-o stradă, iar în față locuiește, probabil, *Moschion*. O femeie liberă și sclavul *Parmenon* arată lui *Moschion* niște veșminte și podoabe de aur de care are nevoie *Dorkion* ca să obțină un împrumut de o mie de drahme. Aceste veșminte îi vor aduce salvarea, căci «ca printr-o arătare divină unul din zei, *Parmenon*, ți-a dat ție zece mnale (o mie drahme) ca în tragedie» (vs. 12). Sclavul își luase sarcina să procure acești bani. Celelalte vor veni de la sine, omenește, adică fără vreo minune. Femeia liberă va intra ea însăși, însoțită de *Doris*, cu lucrurile la *Dorkion* împreună cu o persoană masculină, probabil, *Moschion*, care cere sfat lui *Parmenon* dacă să intre sau nu. Sclavul îl sfătuiește să intre și să aducă mîngiere iubitei sale *Dorkion*. După intrarea lor în casă, rămîne în scenă singur *Parmenon* care ține un monolog despre toate cele petrecute, dar din text nu se poate distinge prea mult, deoarece coloana aceasta a II-a a papirului e păstrată numai în cuvinte și părți de cuvinte greu de întregit. Din cuvintele θέντες ἐνέχουρα vs. 4 și din vs. 10 (γυναικα γύναι), Th. deduce, cu bună dreptate, că matroana a dat lui *Moschion* din avutul ei haine și podoabe de aur ca să le dea în gaj pentru zece mnale spre binele fetei *Dorkion*, care avea nevoie de această sumă. După ce *Moschion* și *Dorkion* vor fi obținut banii și vor fi salvat pe *Dorkion*, vor avea ei puțința să răscumpere lucrurile de la cămătar și să le înapoieze matroanei (vs. 6 și urm.). Ea nu este mama lui *Moschion*, ci numai o dezinteresată binefăcătoare a tinerilor îndrăgostiți. De aceea, cum a observat Snell, aceste obiecte se introduc la *Dorkion* ca să cerceteze apoi bucată cu bucată

(cf. *Epitrepontes*, vs. 208 și urm.) și să se găsească printre ele și acel *kekryphalos* prin care se recunoșc personajele. Poate că chiar Dorkion recunoaște ca al său vreunul din obiecte și mătreața se recunoaște ca mamă a fetei. În felul acesta generozitatea ei este pe deplin răsplătită.

Th. a îmbogățit textul cu un foarte amănunțit aparat critic pentru ajutorul studiilor viitoare. În celelalte note Th. aduce contribuțiile multor filologi — dar mai cu seamă a lui Webster (*Studies in Men.*, Manchester, 1950) notat «Webst. M».

Leucadia este prezentată în 5 frg. și 3 glose din care nu se poate desprinde acțiunea dramatică. Totuși n-ar fi fost fără interes să se citeze subiectul după *Leucadia* lui Turpilius cum reiese din Ribbeck CRF³ 113 și urm., supunându-l unei mai riguroase critici, deoarece Körte argumentează că Phaon n-a figurat printre persoanele comediei și nici nu era socotit ca fondator al templului Aphroditei din *Leucadia*, cum rezultă din frg. 258 (213—3). După Kock subiectul ar fi fost următorul. O fată e iubită de doi tineri: unul modest și sincer, altul nu era decât bătrînul Phaon întineri de (Aphrodita) Venus pentru un merit necunoscut și care se trufește cu frumusețea lui. Fata se îndrăgostește de el și din gelozie se aruncă în mare de pe înălțimea *Leucadei*, dar e salvată tocmai de celălalt tînăr. De aceea, drept pedepsă pentru trufia lui, Phaon e readus de Venus la prima formă, iar tînărul sincer dobîndește fată. Desigur, această versiune trebuie supusă criticii pentru a se vedea ce poate rămîne din ea pentru opera lui Menandru și căror personaje se pot atribui fragmentele transmise.

La *Misogynes* nici Körte nici Th. nu dau nici o ipoteză asupra acțiunii. Comedia, reprezentată între anii 200—194 î.e.n., e socotită de Phrynichos ca cea mai frumoasă, deși, în ce privește limba, îi aduce o aspră critică. În sprijinul acelei ipoteze s-ar putea folosi pe lingă cele 7 fragmente și trei glose, traducerea după frg. din Atilius, la Ribbeck CRF³, 37.

Misoumenos (Pesimistul) face parte din primul volum cu 14 fragmente și testimonii care au dat puțința reconstituirii acțiunii dramatice. Pe lingă cele cunoscute, Th. adaugă acum, cu amănunțite note critice, Pap. Berolinensem 13281, care nu s-a păstrat decât în fotografii, dar publicat de Wilh. Schubart în colecția *Griechische literarische Papyri*, Ber. d. Sächs. Ak. phil.-hist. Kl., vol. 97, fasc. 5, Berlin, 1950. Această parte a fost continuată pe un pergament, dispărut în timpul războiului ca și papyrusul amintit, descoperit în Egipt la Hermopolis. Vs. 1—5 cunoscute și din pap. și din pergament au fost acum bine întregite. Th. e de părere că partea primă a scenei e tocmai cea așezată în al doilea rînd de Schubart și se pare că are dreptate, după cum reiese chiar din primul vers (în ediția noastră p. 278).

Ὀργή (Mînia) e prima comedie prezentată de Menandru, în anul 321, dar n-a învins cu ea, cum greșit arată unele testimonii. Erich Diehl a emis de curînd părerea că cele 341 vs. transmise sub titlul *Samia* ar apa ține *Mniei*, dar Körte îl combate, și pe bună dreptate, în partea I p. XXXVII. Studii mai amănunțite asupra subiectului nu s-au întreprins.

La *Perinthia* Th. adaugă note dintre care cea mai de seamă este că, spre deosebire de Kock, *Andria* a fost numită de unii gramatici a doua *Perinthia*, din cauza asemănării cu aceasta. Deci *Perinthia* propriu-zisă se numește pe drept A' (πρωτή).

Un studiu amănunțit asupra subiectului găsim la comedia *Πλόκιον* (Colierul) din care s-au și transmis însemnate fragm. 333 (402) — 347(415). Dintre acestea cel mai important e cel cu nr. 345 = 929 la Kock socotit ca «incertum». Versul începe cu numele personajului principal: *Krobyle*. Gellius, II, 23 compară pe *Plocium* tradus și prelucrat de Caecilius cu *Πλόκιον* și conchide că nu e la înălțimea lui Menandru, dar a prilejuit restabilirea acțiunii de către Ribbeck, CRF³ p. 68: «ingeniose sed nimis audacter» cum zice Körte, care se restrînge la ce poate fi considerat sigur. Un vîrstnic luase în căsătorie pe *Krobyle*, femeie bogată, dar urtă, morocănoasă, răutăcioasă și trufașă. E un exemplar feminin paralel cu *Knemon* din *Dyscolos*. Ea impune soțului să-și izgonească slujnica frumoasă și harnică pe care a și vîndut-o. Cu zece luni înainte sosise acolo — de la oraș — un bătrîn sărac cu fiica sa necinstită de un

tinăr necunoscut la o petrecere nocturnă. Parmenon, sclavul lor, descoperă cu vremea că tocmai fiul Krobylei era vinovatul. Ea ținea să-l însoare cu o rudă a ei. Tocmai se pregătea nunta, când Parmenon reușește, cu ajutorul colierului, să descopere totul, așa că pînă la urmă fiul Krobylei ia pe fiica vecinului sărac, iar Parmenon își cîștigă libertatea meritată. În notă, la partea a II-a, se arată și părerea lui Webst. M. după care tinărul se căsătorește cu slujnica alungată, dovedindu-se origina ei liberă, mai ales că era frumoasă și stîrnise gelozia Krobylei, dar e probabil că alt tinăr a fost înfățișat ca îndrăgostit de slujnică și la urmă comedia se încheie cu două nunți, cu împăcarea tuturor și cu liberarea meritată a lui Parmenon.

Cîteva piese au dat naștere la discuții variate, dar nu s-a stabilit nimic cu privire la subiect. Astfel s-au păstrat fragmente din *Synaristosae* (Benchetuitoarele), *Synerosa* (Dragoste a împărțășită?), *Synepheboi* (Camarazii), *Tillhe* (Doica), *Trophonios* (printre rarele titluri cu nume proprii).

Hydria (Găleata) este citată de Quintilian (XI, 3, 91) cu mențiunea că nu trebuie imitată comedia care face pe un tinăr, în prolog, să reproducă cuvintele unui bătrîn sau ale unei femei ca în *Georgos* (Țăranul). În frg. 404 (469) un personaj se adresează sclavului Libys (din Africa) cu cuvintele: *Οἱ Θράξες; Λύβυ, Τρώες καλοῦνται πάντα νῦν ἤδη 'σθ' ὁμοῦ.* «Trăcii, Libys, se numesc Troeni; toate acum, firește, sînt în același loc» (își adună agonisita în același loc? Sau «toate acele neamuri s-au contopit?») După Schol. Plat. Phaed. 72 C „ὁμοῦ“ *ἔχει καὶ δύναμιν συλλεκτικὴν... ὅπερ δηλοῖ τὸ ἐν τῷ αὐτῷ.*

Sensul «colectiv» de care e vorba nu lămurește îndeajuns, căci nu se precizează despre ce anume e vorba cînd se vorbește despre traci. Am prezentat numai acest frg. din *Hydria* ca să arăt că și istoricește Menandru prezintă un interes deosebit mai ales cu privire la viața și obiceiurile diferitelor neamuri neelenice (cf. și frg. 794, 795). Indexul «Nomina geographică et ethnica» este un ajutor de prim rang pentru analiza stării oamenilor în epoca elenistică a sclavagismului, mai ales că Menandru privește, aproape totdeauna, comparativ aprecierile și datele etnice pe care le evocă.

Hymnis este o comedie de deosebită înălțime morală. Deși *Ἥμνις*, cum stabilește Körte pe baza unei analize minuțioase, este o «meretrix», totuși ea se comportă spre binele celor din juru-i, așa cum s-a comportat și Chrysis Samiana în *Samia*. De altfel, în genere, Menandru prezintă personajele umile, mai ales pe sclavi, pe o treaptă de umanitate cu mult superioară stăpînilor lor. Ei luptă dezinteresat pentru tineretul năzuitor spre o viață mai bună, prin muncă și dragoste. Chiar din primul frg., pe care cred că trebuie să-l atribuim Hymnidei, înțelegem țelurile și principiile ei, care, poate, sînt ale lui Menandru însuși.

Frg. 407. *Νῆ τὴν Ἀθηναῖν, μακαρίων τι χρηστότης
πρὸς πάντα, καὶ θαυμαστὸν ἐφόδιον βίῳ.* (La Stob., ed. III, 37, 17)

«Pe Athena, bunătatea e o fericire în toate cele
și un minunat însoțitor și ajutător în viață».

Linia dreaptă a caracterului moral este ceea ce susține forța de convingere a celui ce vorbește, iar nu singur cuvîntul:

τρόπος ἔσθ' ὁ πείθων τοῦ λέγοντος, οὐ λόγος.

Plutarh îl citează deseori, ca și alții, citați de Körte în notele la acest frg. Fragmentele transmise sînt prea puține ca să putem desprinde ceva din acțiunea piesei. Totuși, dacă s-ar studia paralel cu *Hymnis* a lui Caecilius Statius (la Ribbeck CRF³ 52), s-ar reconstitui parte din acțiune. Interesant mai este și frg. 410 (476) care acum, după descoperirea lui *Dyscolos* și pornind de la faptul că acest frg. mai e citat și în *Dyscolos* cu nr. 123, dar nu se află în pap. Bodmeriana, e aproape sigur că e din *Hymnis*. S-a păstrat într-o glosă de Ammonius, p. 5: *αἰτῶ καὶ αἰτούμαι διαφέρει... οὐ πῦρ γὰρ αἰτῶν οὐδὲ λοιπὰδ' αἰτούμενος* «N-am

venit să cer foc nici să împrumut veselă»... poate că trebuie pus în legătură cu frg. 411 (475)... ἀλλὰ τ' ἀργυρώματα ἤκω λαβεῖν βουλόμενος (citat de Athen. VI, 231 a pentru Heaut. frg. 128 — și *Hymnis*) cu sensul «ci am venit să iau argintăria». E vorba de obiceiul de a se împrumuta, pentru nunți, veselă scumpă de la anumiți argintari cu această meserie.

Hypobolimaëus vel Agroikos, comedie cu dublu titlu, e amănunțit studiată. Frg. 417 (482) are ca autentice, cum învederează Körte, numai primele 8 vs. în care e vorba de τύχη-εἶτ' ἐστὶ τοῦτο πνεῦμα θεῖον, εἶτε νοῦς (vs. 3) — omițând, pe bună dreptate, ultimele trei versuri din Kock (frg. 483) deoarece nu pot fi atribuite decât unui alt poet, poate tragic.

Titlul Φάνιον e nume de hetairă ca și *Hymnis* și *Thais*. Körte elimină frg. 497 de 3 versuri, care conține o satiră la adresa medicilor, pe nedrept atribuit lui Menandru de Porson, care în loc de Μυνέριμου scrie Μενάνδρου și apoi în loc de Ναννοῦς Meineke scrie Φανίου. Nauck, apoi Bergk și Hense și acum Körte, confirmă că acolo au fost versuri din *Mimnermos* care s-au pierdut împreună cu «lemma» care le însoțea.

La *Philadelphoi* Körte combate pe Hermann și Ritschl care au susținut că după ea a lucrat Plautus pe *Stichus* al său. Frg. 436 e nou adus de Körte, cu suficiente lămuriri care contribuie într-o măsură și la desprinderea acțiunii. Frg. 440 (506) e desfăcut de 507 și corectat astfel: ὡς ἤδ' τὸ ξῆν, εἰ μεθ' ὧν κρίνει τις εὔ (ἀν la Kock) = Mon. 756.

Între acesta și 507 K., Meineke a admis că s-au pierdut multe versuri și părerea lui este primită de Körte cu rezerva că acest al doilea vers trebuie trecut printre cele «incerta» (frg. 616 Körte), mai ales că cel următor e un tetrametru trohaic care nu face niciodată strofă cu trimetrul iambic. Deci toate trei sînt independente.

440: «cît de dulce e viața dacă cineva judecă bine cu

cine s-o ducă» (în mijlocul cărora să trăiască).

(507 K) — 646: «Aceasta înseamnă viața: a nu trăi numai pentru sine».

οὐχ ἑαυτῶ ξῆν μόνον = Mon. 585.

647. «Chiar moartea e mai de dorit pentru cine n-are parte să trăiască după voie».

Din "Χήρα (Văduva) e important pentru subiect primul frg. 446 (513)

Ἐκοῦσα <δ'> ἀδελφῆ ποιήσει τοῦτό σοι

ἀντάλλογον τέξουσα τούτῳ διδομένη (Sud. glosă la

ἀντάλλογον și după el Photios Berol. 144, 19 și urm. citează din *Canephoros*

(Fata care poartă ofrande Demetrei):

220 (254): ἐδεῖτο χρῆσθαι τὴν σεαυτῆς θυγατέρα ἀντάλλογον.

Kock a făcut legătură între acest fragment și un fragment papiraceu din Petrograd (part. I p. 13 n.) întregind al doilea vers astfel: ... ἔπωθεν [οὔσης τῆς ἰδίας ἀντάλλογον. Körte înțelege traducerea: «Iar soră-ta cu dragă inimă îți va împlini această dorință, dacă și tu, în schimb, vei primi să te dai acestuia în căsătorie ca să-i dai moștenitori». Cu adaosul lui Kock, ar fi:

«Se ruga să-i dai în schimb pe propria ta fiică

pe care încă de mult o avea în schimb pentru a lui».

Hermann în loc de τέξουσα scrie γ'έξουσα și traduce:

«Cu dragă inimă soră-la îți va împlini dorința cînd vei avea un alt bărbat (în locul celui mort) căsătorindu-te cu acesta».

Desigur că părerea lui Kock e prea îndrăzneată și creează complicații de tot felul. Din celelalte interpretări desprindem că văduva e pusă la grea încercare între interesul pentru fericirea unuia din copiii săi și condiția ce i se pune de a se mărita cu cine nu dorește. Dar aceasta este de-abia tema, în linii largi. Mai mult, din izvoarele noastre, nu putem desprinde.

După fragmentele atestate și identificate, vin cele din piese necunoscute (*adela*) în ordinea Florilegiului lui Stobaeus; 191 la număr, începînd cu versuri care cuprind mai ales γῶμα

despre soartă, caracter, minie, invidie, părinți și copii, stăpîni și sclavi etc. Este de presupus că multe maxime sînt scoase din piese corespunzătoare, de ex. despre minie din Ὀργή, dar aceasta rămîne ca o presupunere, atît timp cît noi nu putem reconstitui o scenă sau parte de scenă care să se poată încadra în acțiunea dramatică deja cunoscută, așa cum s-a făcut cu celelalte fragmente care au fost trecute acolo, în mersul acțiunii, sau adăugate la urmă, cînd nu și-au găsit un loc necesar și firesc în mersul acțiunii dramatice. Cele mai multe monostihuri sînt la început bine împărțite pe teme, dar mai tîrziu reapar unele cu tema deja parcursă și de aceea autorul cărții a luat criteriul ordinii alfabetice a autorilor din care s-au desprins (frg. 652^a-809), urmate de glosc, iarăși în ordine alfabetică. Între cele două grupe se poate face legătură emînd o ipoteză chiar asupra unui titlu de comedie din care ar proveni. Astfel frg. 463 (417^b) τωφλὸν γε καὶ δύστηνον ἔστιν ἡ τύχη = τύχη γε καὶ δ. ἀνθρώπου βίος 621, (= mon. 718 τωφλὸν δὲ καὶ δύστηνον ἀνθρώπους τύχη), sînt variante care au la bază frg. 348 (417^a) din piesa Προγαμῶν urmat de 621 sub nota Μεγάνδρου Προγαμοῦντι, cum au opinat Meineke și Kock, dar părerea lor e primită cu rezervă de Körte și Hense.

Fig. 528 (1090) ὅς / οὗτ' ἐρυθριαῖν ἐπιστατ' οὕτε δεδιέναι
τὰ πρῶτα πάσης τῆς ἀναιδείας ἔχει,

Clericus l-a atribuit piesei *Adelphoe*, cf. Ter., *Ad.* 84 și urm. *quem neque pudet | quicquam, neque meliit quemquam* (sau *Ad.*, 643 *erubuit, salva res est*), dar siguranța absolută nu s-a făcut, deși la Stob. e legat de vs. 527 (782): ἀπερυθριαῖ πᾶς, ἐρυθριαῖ δ' οὐδεις ἔτι, parafrazat de Plut., *De laude ipsius*, 47 B «căci trebuie să roșească cel ce este lăudat, iar nu să fie lipsit de rușine», acum însă, «oricine e lipsit de rușine și nimeni nu mai roșește (de faptele sale)» cum se exprimă Menandru.

Deci între ele trebuie stabilită o strînsă legătură.

Cîteodată apar nume proprii necunoscute în alte locuri, ca în frg. 638 (543), și deci nu se pot alătura vreunei piese, mai ales că ele conțin «meditationes», iar nu fapte. Alteori versuri citate succesiv de Stobaeus nu se pot uni organic între ele, ca de ex. frg. 649—651 (815—817), ci cu altele, ca 651: τὰ κοινὰ κοινῶς χρῆ φέρειν συμπτώματα, care se leagă după cuprins cu frg. 10: ποινα <γάρ> τὰ τῶν φίλων din Ἴδελφοί Β'. Totuși nu sîntem siguri că și versurile de mai sus aparțin acestei piese, deoarece n-au o lemma aparte cu arătarea piesei din care sînt desprinse.

La nr. 669^a Th. ne trimite la notele sale ca să aducem aici frg. adespoton 487 K, deoarece versul vizat este sigur al lui Men. cum dovedește Webster (*Journ. of Hell. St.*, 75, 1955, 160) citînd pe Cassius Dio, 60, 29 despre Claudius și libertii lui: «Claudius . . . astfel se purta cu libertii lui încît se spune că, odată, cînd un comedian în teatru a pronunțat acest cuvînt de mulți repetat că: «e nesuferit un sclav înstărit (ἀφόρητός ἐστιν εὐτυχῶν μαστιγίας) și pe cînd întreg poporul își întorcea privirile către libertul său Polybios, cu toate că acesta a strigat că, totuși, același poet a zis: «au ajuns regi cei care mai înainte erau păstori» (cf. *Epitr.*, 157), «totuși nu i-a făcut nici un neajuns». Versul e deci autentic și după el este prelucrat mon. 365 cu același cuprins. Este interesant că în toată lumea cultă din acea epocă circulau din gură în gură cugetări menandriene cu care-și schimbau împunsături satirice pînă și cei din jurul împăratului roman.

Menandru prezintă deseori, nu numai în vocabular dar și în flexiunea verbală, anumite particularități. De exemplu, imper. εἰπέ e înlocuit cu εἶπον, cum apare în frg. 675 (891): εἶπον δέ, τί ποιεῖν μέλλετε; (spune-mi ce vrei să faci?), cum se vede și din indexul de cuvinte de la urmă.

Din cauza finei nuanțe a ironiei menandriene, greu de prins dînt-odată, unii, chiar cunoscători, au intervenit deseori cu schimbări ca să dea un înțeles ușor, dar ei mai mult au stricat și munca filologului la restabilirea formei originale a versului e foarte mult îngreunată.

Chiar acum, deseori Körtē atrage atenția: «sed nihil mutandum» și aduce lămuriri. De ex. frg. 274 (323): ὄτω μαθεῖν δεῖ πάντα, καὶ πλοῦτον φέρειν

ἀσχημοσύνης γὰρ γίνετ' ἐνίοις αἴτιος.

Kock vs. 1 în loc de καὶ propune: καὶ, Herwerden τὸν. Körtē însă menține lecțiunea codd. și traduce: «sic omnia disci debent, etiam divitias ferre». Versul următor ne lămurește: «bogăția, devine pentru unii pricină de fapte necuviincioase».

Mă voi opri acum la acele versuri care nu s-au putut reconstitui sigur, dar merită o deosebită atenție pentru cugetarea exprimată sau pentru conținutul istoric.

Astfel frg. 47 (52) din *Androgynos* («Fătălăul», redat de Caec. Statius, la Ribbeck CRF³ 42):

πλήσας + γὰρ ἔφθειρ' ἐκ παρατάξέως ποθεν

τὰς ἐν Λαμία πάσας...

Versul are o lacună și forma aor. πλήσας în loc de πλεύσας este de preferat conjecturii πλήσας care nu se găsește la Menandru decît în expresia πέπληχε τὴν θύραν «a lovit în ușă» (ca să intre) și nu oferă nici o legătură cu celelalte cuvinte; πλήσας e, desigur, mai bine, cu sensul «căci a plecat pe mare (a navigat), pornind din linia de luptă... și a distrus toate triremele (adăugînd τριῆεις din Lamia», cum îl informează Arnott pe Th. prin scrisoare cu lămurirea: un soldat mincinos se laudă că a distrus toate triremele dușmane la Lamia, unde, de fapt, a fost o luptă pe uscat (323 i.e.n.). Körtē n-a propus nici o interpretare, lăsînd discuția deschisă.

Frg. 125 (138) din *Dyskolos* e prima parte din vs. εὐρηκὸς καὶ γὰρ τοῦτου τέχνην + după Ammonios, p. 61 Valckenaer, care propune la început εὐρηκὸς (după Mcineke³ εὐρηκα) ca să facă deosebire între εὐρεῖν și εὐρέσθαι: (a-și procura). Vorbește un bucătar. Soluția o poate da numai pap. Bodmeriana cînd vom ști dacă și τέχνην e bine înțeles. Se pot da două sensuri: «am aflat și eu meșteșugul lui», sau «am aflat și eu trucul lui». Körtē propune: εὐρηκ' ἔσα καὶ γὰρ «παραλαβὼν τοῦτου τέχνην cu primul sens. În notă Th. arată: εὐρηκ' ἔγωγ τοῦτου τέχνην «în extrema parte versus habet pap.» tot cu primul sens.

La frg. 339 (409) s-au purtat multe discuții cu concluzia «versus desperati», totuși Körtē dă o îndrumare suficientă pentru desprinderea sensului. E vorba despre un paharnic care oferă vinul întinat de propria-i mîină, înct oaspetele nu-l mai poate bea. Ideea este foarte clar relevată prin conjectura lui Th. Cred că, socotînd τὸ de la început ca un articol de substantivare a întregii fraze, se poate reda același înțeles. Iată versurile:

Τὸ μὴ τὰς τρίχας αἴρων καὶ τὸν ῥύπον διδοῦς

πιεῖν ἀνηδαξᾶτο ὥστε μὴ πιεῖν.

Th. τὰς μὲν τρίχας αἴρων, ἀλλὰ τὸν ῥύπον διδοῦς

πιεῖν ἀνηδαξᾶτο «μ'» ὥστε μὴ πιεῖν.

(Paharnicul) neridicînd din cupă pârul și dînd necurătenie,

îndemna să bea înct (acela) nu mai bea (parcă înadins ca să nu bea).

Th. ridicînd pârul, — dar dînd necurătenie (de pe degete) mă

îndemna să beau, parcă înadins ca să nu beau (cf. Hor., *Sat.*, II, 4, 78 și frg. Aristoph. 203 Kock).

E de la sine înțeles că scoaterea art. τὸ din vers trebuie să fie reexaminată în cadrul întregii fraze a autorului care citează: Schol. ad Hippocr. aphor. III, 25 (IV 496, 15^L) și Erot. fr. 30 p. 107 ed. Nachmanson.

Frg. 672 (926) n-a putut fi lămurit, mai ales că face parte dintre «adela»: + ἀλλά προσέδωκας τάλαντον εἶναι παρ' ἡμῖν τὸν ἔκτινον. Două mss. și NC au προσέδωκας, un ms., V, are προσεδόκας și astfel Kaibel a propus: ἀλλὰ προσεδόκας, τάλαν,

εἶνα: τὸτ ἔκτινον παρ' ἡμῖν;

«Dar te așteptai, sărmane, să fie «uliul» pe la noi?»

Un personaj, supărat și pornit pe rău, e comparat la Menandru mai des cu vîrtejul, vijelia, mai rar cu o vulpe sau răpitoare. Aici se pare că este acest caz, dar nu sîntem siguri. Ar trebui să traducem, cum cred, fără să schimbăm nimic: «Nu cumva ai dat și tu un talant ca să fie la noi pricină de turburare? (cum e uliul printre păsări). În *Epitr.*, 29 vedem un astfel de om comparat cu o vulpe (κίναδος), care tulbură o ogradă întreagă.

Fragmentele cu glose prezintă un interes deosebit pentru înțelegerea limbajului viu al poporului din acea epocă și pentru studiul diferitelor texte în care e nevoie de coniecturi întregitoare. Admiratorii lui Menandru, ca Plutarh de pildă, îl apropie chiar de Homer ca în frg. 739 (612) însă numai în tirade morale și în momente care, aparent, se apropie de tragedie. În realitate însă e o parodie, poetul παρατραγωδεῖ, ca în lungul frg. 740 (531) unde găsim chiar expresia: ἴνα σοι καὶ τραγικώτερον λαλῶ (vs. 8).

Fragmentele Indoelnice și neautentice (amphisbetesima, pseudepigrapha) sînt cele cu nr. 932—950. Körte le-a adăugat pentru limba și ironia, specific menandriană, pe care o conțin. Unele au o lemma τοῦ αὐτοῦ, referindu-se de cele mai multe ori la Menandru, dar altele sînt expresii care respiră atmosferă tragică.

Sînt fragmente care, totuși, pot fi recuperate pentru Menandru, considerîndu-le în parodie tragică, mai ales acelea care au lemma Μενάνδρου la Stobaeus, ca de ex. frg. 934. Vorbește un părinte către fiul său. Ca să fie mai solemn, și-a îmbrăcat vorbirea în haină tragică. Dintre versurile singulare (monostihuri), cred că frg. 940 (854) are multe motive să fie atribuit lui Menandru, afară de început care poate fi opera unui gramatic, pentru încadrarea în ordine alfabetică: βέλτιστε, μὴ τὸ κέρδος ἐν πᾶσι σκόπει. «Prietene, nu privi în toate numai ciștigul propriu ».

Nu același lucru se poate spune însă și despre frg. 944—947, cum deducem din întregul aparat critic al lui Körte. De asemenea distihul elegiac din Anthol. Pal., VII, 72 cu lemma Μεν. κωμικοῦ în cîns^{ta}ea lui Epicur și Themistocles, nu se poate atribui lui Menandru și a fost adăugat ca νόθον, cum îl dovedise Wilamowitz în Antig. von Karystros 179,2. Între cei doi bărbați n-a existat comun decît γένος.

Χαῖρε, Νεοκλειδᾶν δίδυμον γένος, ὧν ὁ μὲν ὑμῶν
πατρίδα δουλοσύνας ῥύσαθ', ὁ δ' ἀφροσύνας.

Strofa fusese probabil compusă pentru o hermă cu două fețe în care se egaleză meritul lui Themistocles de liberator al patriei cu al lui Epicur de luminător al fiilor ei.